

Téma 11 Stylistika a dialektologie

Stylistika – základní pojmy a termíny srov. Černý s. 190-195

- Styl **obecně** (srov. styl životní, stavební), x styl literární x styl v lingvistice
- **funkční styly** – styl z hlediska **funkce** daného jazykového **projevu/textu** + otázky komunikační situace (srov. tabulka Černý s. 194)
- odtud styl **prostě sdělovací (hovorový)**, styl **odborný**, styl **umělecký**, styl **publicistický**, styl **administrativní**
- otázka **jazykových vrstev**: jazyk psaný, mluvený/hovorový, obecný, dialekt, žargon
- Stylistické rozdíly na jednotlivých jazykových rovinách: výslovnost, morfologie, syntax, volba slovní zásoby
- vliv sociolingvistických faktorů (pohlaví, věk, prostředí, vztah participantů na promluvové situaci)

A. STYLISTIKA

je vědní obor, který se zabývá stylem jak z teoretického, tak z praktického hlediska. Termín styl se přitom užívá v různých oborech lidské činnosti: můžeme mluvit o stylu architektonickém (románském, gotickém renesančním atd.), o stylu odívání, o životním stylu atd. Mluvíme-li o stylu v rámci filologie, je nutno rozlišovat dvě hlediska: hledisko literárněvědné a hledisko jazykovědné.

1. **Stylistika literárněvědná** se zabývá stylem krásné literatury a přímou vazbu na poetiku, která má svou tradici už v antice. Tady bych připomněla např. **Poetiku** (v českém překladu O básnictví) **Aristotelovu**, zabývající se klasifikací dramatu (dělení na tragédie jako žánr vysoký a komedie jako žánr nízký) s jednotou času, místa a děje. Na Aristotelově Poetice stavěly nejen následné generace teoretiků literatury, ale i básnické školy všech dalších věků, přes renesanci a klasicismus až po dnešek. Jistě stojí za zmínku fakt, že profesorka Marie Krčmová, jedna z předních reprezentantek české stylistiky brněnské školy, je dcera profesora **Josefa Hrabáka**, který zase představoval špičku českého bádání v oblasti **teorie literatury**, a je autorem, vedle řady dalších děl z oblasti literární teorie a literární komparistiky, vynikající knihy **Poetika** z r. 1973.
2. Stylistika přitom přesahuje do gramatiky a lexikologie, protože se zabývá **výběrem jazykových prostředků** spadajících do obou jazykových rovin: mluvíme pak o užívání jaz. prostředků neutrálních a prostředků příznakových. Mluvíme pak o **jazykovědné stylistice**.
3. Česká stylistika je založena na teoriích a aktivitách členů **Pražského lingvistického kroužku** a jeho **funkčním strukturalismu**. Do popředí se tak dostaly **FUNKČNÍ ASPEKTY** stylu.

B. **TRADIČNÍ ČESKÁ STYLISTIKA** pak byla orientována na rozlišování čtyř, nověji pak pěti **funkčních stylů**:

1. **Styl prostě sdělovací (hovorový)**: funkcí tohoto stylu je dorozumění. Má **FORMU mluvenou a psanou**. **Z hlediska jazykového** se vyznačuje běžnou slovní zásobou, jednoduchou větnou stavbou a kompozicí. Podává informace a citové, hodnotící postoje k nejrůznějším tématům všedního života. Projevy mluvené jsou doprovázeny gestikulací a mimikou
2. **Styl odborný** je styl odborných publikací, odborných časopisů a učebnic. Jeho cílem je podat přesné, jasné a relativně úplné informace z různých oborů lidské činnosti a poučit tím adresáta. Má **FORMU mluvenou (přednáška) a psanou**. Útvary odborného stylu jsou také výklad, esej. **Z hlediska jazykového** se vyznačuje používáním termínů (odborných názvů) a zhuštěnou (kondenzovanou) větnou stavbou.
3. **Styl publicistický** je stylem mass medií: noviny rozhlas, televize a internet. Má **FORMU mluvenou a psanou**. Podává aktuální informace. Má také výraznou agitační (přesvědčovací

funkci). Základními útvary jsou zpráva, úvodník, komentář, glosa, sloupek, fejeton, inzerát atd. **Z hlediska jazykového** se vyznačuje používáním tzv. spisovného jazyka, dnešní publicistika však velmi ztrácí na kulturnosti. Spisovný jazyk je přitom u publ. stylu velmi proměnlivý a dynamický.

4. **Styl umělecký** zaměřený na funkci poznávací, estetickou a na osobitost autorova vyjádření. Je tudíž značně subjektivní jak z hlediska formy, tak z hlediska obsahu

5. **Styl administrativní** je styl informativní a věcné komunikace. **FORMA** je převážně písemná. Vyznačuje se věcností, strohostí, je odosobněný jak ze strany původce, tak směrem k adresátovi (jinak řečeno má nulovou subjektivitu).

Každý z uvedených stylů se pak vyznačoval **konkrétními jazykovými prostředky** užívanými podle toho, jakou funkci daný text, mluvený nebo psaný, a v jejich rámci daný **útvár** (žánr) měl plnit.

C. Dnešní definice stylu

Dnes je jazykový styl tradičně chápán jako **cílený výběr a organizace výrazových prostředků v textu, který se uplatňuje při jeho vzniku podle komunikačního záměru autora**. Toto vymezení má svůj základ v **pracích** členů Pražského lingvistického kroužku z 30. a 40. let 20. stol. (Havránek, 1932, Havránek, 1940, Havránek, 1942, Mathesius, 1942); základní Havránkova definice, na niž další myšlenky navazují, zní: „Styl je způsob využití (výběr) jazykových prostředků v daných jazykových projevech jak podle jejich konkrétního cíle, formy a situace, tak podle individualizačního zaměření (např. emotivního, estetického aj.) mluvčího, resp. Pisatele.“

Nejnovější publikace věnovaná české stylistice má titul **Stylistika mluvené a psané češtiny, Hoffmannová, J. a kol., Praha: Academia, 2016**. Zabývá se podobami **současné verbální komunikace**, které determinují současné komunikační potřeby, postoje k jazyku a postoje k sociálním hodnotám. Vychází se tu přitom z textu posledních 20 let a přihlíží se i k vývojovým tendencím ve stylistice.

V zásadě se nová koncepce od stylistiky tradiční s funkčními styly neodchyluje, ale namísto **diferenciace stylové**, tj. diferenciace funkčních stylů zakládá na **odlišování (diferenciaci) KOMUNIKAČNÍCH SFÉR**. Styl jednotlivých (konkrétních) textů se liší podle toho, ke které **komunikační sféře daný text patří**, přičemž se berou v úvahu faktory, jejichž souhra styl determinuje.

Pro **popis** jednotlivých **komunikačních sfér** se uplatňující tyto **FAKTORY**:

1. komunikační cíle
2. účastníci komunikace a charakteristika jejich sociálních a komunikačních rolí
3. kód: **jazyk** + eventuálně další způsoby komunikace. Např. způsob **grafický**, jako tabulky, mapy, nebo způsob **pikturální**, jako kresby, foto atd. Patří se i užívání jazyka cizího nebo užívání různých variant jazyka mateřského (spisovný proti nespisovný, tj. obecná č. nebo nářečí)
4. podoba a míra závaznosti komunikačních norem, tj. otázka striktnosti jejich dodržování
5. charakteristika textových žánrů

Styl útvarů jednotlivých komunikačních sfér ovlivňují tyto **FAKTORY**:

1. funkce textu
2. počet účastníků komunikace a vztah mezi nimi: zde je velmi důležitá otázka symetrie nebo asymetrie jejich vztahu. Cf. vztah student x učitel, rodiče x dítě, velitel x voják atd.
3. druh kontaktu: rozdíl mezi kontaktem přímým (rozhovor, i telefonický) a nepřímým (komunikát je fixován písmem)

4. typ **interakčnosti** a míra **monologičnosti nebo dialogičnosti**. Např. je otázka, zda přednáška má mít čistě podobu monologickou, nebo zda a do jaké míry je možná dialogičnost. Jako příklad lze uvést srovnání: jak reagují studenti čeští, italští, američtí nebo japonští? Od takového rozdílu se bude výrazně odvíjet způsob volby jazykových prostředků a celý způsob komunikace
5. komunikační **situace**: zde jde o rozdíl veřejná x soukromá, oficiální x neoficiální. Např. vztah k řediteli Italského kulturního institutu musí být vždy formální a odtud se odvíjí způsob, jakým jsem s institutem lze komunikovat. Jakmile se vztah stane osobním, změní se i způsob komunikace.

Vedle **funkce textu** je kladen důraz na **opozici** (protiklad) mezi **mluveností a psaností**. Jinak řečeno, **text mluvený se v zásadě odlišuje od textu psaného**. A u této opozice se zastavíme detailněji. Budeme přitom vycházet z textu odborného článku prof. **Marie Krčmové**, který má titul *Mluvenost a psanost jako slohotvorné činitele*.

V souboru objektivních slohotvorných činitelů jsou mluvenost nebo psanost pro konečnou podobu textu podstatné. Psaná nebo mluvená realizace má vliv už na vlastní **stylizaci komunikátu** při využívání konkurenčních prostředků z obou základních kódů (jazykového a nejazykového) a působí na volbu jazykových prostředků: rozdíly jsou ve vyjádření koherence textu, v implicitnosti nebo explicitnosti sdělení, v míře **syntaktické kondenzace** nebo v míře **zobecnění** (nekonkrétnosti) vyjádření. Implicitnost sdělení je umožněna bezprostředním kontaktem s adresátem ve spojení s využíváním **prozodických prostředků** řeči (intonace, pauza, důraz atd.).

Psaná podoba a podoba mluvená jsou u jazyků našeho kulturního okruhu dnes samozřejmostí. Samozřejmostí dnes je i existence **národního jazyka**. Období, kdy se psané projevy v daném jazykovém společenství uskutečňovaly většinou jiným jazykem než projevy mluvené, patří minulosti (např. němčina v českých zemích v různých obdobích její historie). V některých speciálních typech komunikace, např. u oborů s velkou mezinárodní spoluprací, ale užívání jiného (cizího) jazyka trvá a dál se rozvíjí (formulace vědeckých informací ve světovém jazyku, sekundární vědecké a odborné texty v angličtině pro potřeby mezinárodních databází apod.). S rozvojem mobility lidí a díky rozvoji komunikačních technologií používání cizího jazyka přechází i do projevů mluvených, ale doufejme, že nepřeváží. Bylo by to na škodu rozvoji národního jazyka. Při srovnání stylu mluvených a psaných projevů stejně jako u jiných objektivních slohotvorných činitelů je důležitý přístup **produktora (původce) textu**, při **PRODUKCI**, vzniku textu. Ten se např. rozhoduje, do jaké míry bude určitý text pokládat za více nebo méně oficiální. Mluvenost nebo psanost jsou naopak jednoznačné, nemohou mít "míru". Primárně psané, i když zvukově (hlasově) realizované projevy jsou vědomě připraveny, a to včetně způsobu přednesu a skutečně svobodná volba mezi výrazovými prostředky není možná; podobně existují i psané texty ryze soukromé a nepřipravené (mail).

Do jisté míry opačná je situace při **PERCEPCI, vnímání promluvy** (textu): V **psaném** je po získání určité zkušenosti možno najednou vnímat a interpretovat celky, nejen slova a sousloví, ale i celé odstavce a kratší texty. Autor textu proto volí **formulaci podle cíle komunikace a svého komunikačního záměru**, a možnosti příjemce bere v úvahu jen okrajově, protože ví, že v případě potřeby lze text číst opakovaně a příjemce si text může strukturovat i sám zvýrazňováním myšlenek nebo shrnutím do výpisků.

Při **vnímání mluveného projevu** je to jiné: musí odeznít určitý **úsek**, aby posluchač porozuměl. Díky členění na úseky vzniká jistý **rytmus** mluvené řeči, který je podmínkou přijetí informace. Míra obvyklé **délky úseku** je součástí osvojené normy zvukové komunikace, o níž bude řeč dále.

Další podstatný **rozdíl mezi psanou a mluvenou podobou téhož jazyka** je v procesu jejich **osvojování**. Proto se o něm několika větami zmíním. Základem pro užívání jazyka je však vždy jazyk mateřský, a proto soustředíme pozornost jen na něj: Východiskem

empirického poznání mateřského jazyka a pozadím pro všechna sdělení (komunikáty) v něm tvořené je **forma mluvená**. Tu si osvojujeme přirozenou cestou, při kontaktu s mluvčími, které od narození vnímáme a postupně **imitujeme**. U dítěte přitom komunikační potřeba stále narůstá a přitom si osvojuje jazyk v té podobě, která je mu nabízena, tj. velmi pravděpodobně jazyk **emotivně bohatý a silně kontaktní**. V době prvotního zvládnutí mateřštiny se vytvářejí i **výslovnostní návyky** a tak se utváří určitý model výslovnosti a tvarosloví a postupně narůstající zásoba pojmenování, i model adekvátních textů, který se bude v dospělosti rozvíjet. S procesem osvojování mateřského jazyka souvisí i to, že základ mluvených projevů tkví v jazykových prostředcích užívaných v běžné komunikační sféře, tj. v některém ze **substandardních útvarů** národního jazyka nebo **i jejich směsici**. Psaný projev je v mateřském i jakémkoli druhém jazyce osvojován řízeným procesem, který potřebuje delší dobu. To je ale zcela jiné téma.

ROZDÍLY mezi mluveností a psaností. **K psanému projevu patří uvědomělost a záměrnost stylizace**, která navíc probíhá pomaleji. NAOPAK většina **mluvených textů je spontánní** a stylizace je méně uvědomovaná.

Dalším rysem osvojování psaného projevu je, že probíhá výlučně ve vztahu ke **spisovnému jazyku**, porušení jeho kodifikace je považováno za chybu.

Rozdíl **mezi stylem mluvených a psaných** projevů je dán také jejich primárním určením **pro odlišné KOMUNIKAČNÍ SFÉRY**. **Mluvený** projev patří **sféře soukromé, lokální**, maximálně regionální, a i když je pomocí média šířen celonárodně, většinou si jazykově kontaktní rysy uchovává, zatímco **psaný** je vždy (potenciálně) patří **sféře veřejné a celonárodní**, omezeně kontaktní a nadgenerační.

S tím souvisí i existence a charakter **NORMY** ve smyslu jazykovém a komunikačním: mluvený projev je utvářen normou, která je vymezitelná jen negativně (ten či onen soubor jazykových prostředků do dané normy nepatří), zatímco v pozadí **psaných** projevů je vždy více méně stabilizovaná **norma** posílená kodifikací.

Také další odlišnosti v jazykových normách textů mluvených a psaných vznikají z jejich **spojení s komunikační situací**: většinou místní charakter **mluveného komunikace s bezprostředním kontaktem** jejich účastníků (participantů) utváří soubor jazykových prostředků užívaných jako **regionálně a sociálně diferencovaný, otevřených všem procesům inovace**. Zásoba **výrazových prostředků mluvených projevů** je tak nekonečná a jejich otevřenost jakýmkoli inovacím nesmírná. Právě **v mluvených projevech probíhá proces jazykových změn**, které psané texty zachytí až v době jejich ustálení.

Psaný text je naproti tomu vždy stabilizovanější, mezigenerační a inovace do něho pronikají omezeně a pomaleji, dnes nejčastěji prostřednictvím některých žánrů publicistických nebo uměleckých. Je tedy soubor výrazových prostředků psaných textů také široký, ale jiným způsobem než u mluvených.

D. KOMUNIKAČNÍ SFÉRY

1. **Sféra běžné každodenní komunikace** (které odpovídá někdejší **prostě sdělovací styl**, hovorový styl v tradičním přístupu stylistiky)
2. **Sféra institucionální komunikace** (které v tradičním přístupu stylistiky odpovídá někdejší **administrativní styl** a „burocratese in italiano, **lingua** tipica dell'amministrazione pubblica)
3. **Sféra odborné komunikace** (které v tradičním přístupu stylistiky odpovídá někdejší **odborný styl**)
4. **Sféra školní komunikace**
5. **Sféra mediální komunikace** (které v tradičním přístupu stylistiky odpovídá někdejší **publicistický styl**)
6. **Sféra reklamní komunikace**

7. Sféra literární komunikace (které v tradičním přístupu stylistiky odpovídá někdejší umělecký styl)

Ze srovnání pouhého počtu tradičních funkčních stylů a počtem dnešních komunikačních sfér je patrné, že dnešní klasifikace je podrobnější a je patrné, které sféry se objevují jako nové. Bud' proto, že je dané oblasti dnes věnována separátní pozornost, nebo proto, že se tyto oblasti, tj. **SFÉRY** objevily za posledních 20 let: Sem bude patřit sféra **školní komunikace**. Nově se pak objevila **sféra komunikace reklamní**.

E. **SFÉRA BĚŽNÉ KAŽDODENNÍ KOMUNIKACE** (v rodině, s přáteli, ve volném čase, v práci v rozhovoru s kolegy). Komunikace této sféry má podobu:

- **mluvenou**: dialogy a každodenní komunikace
- **psanou**: **soukromé dopisy + elektronická komunikace**

Dnes přitom panuje shoda v tom, že charakteristickým rysem STYLU této komunikační sféry je převážně **něspisovná čeština**. V podobě **mluvené** probíhá téměř výhradně dialogickou formou, přičemž dochází ke „kontaktnímu“ různým účastníků na dialogu a vede k jejich vzájemnému **přizpůsobování** se. Individuální styly účastníků /participantů) na rozmluvě (na dialogu se při kontaktu vyrovnávají a přizpůsobují a vzniká tak **nová kvalita dialogického stylu interindividuálního**.

1. CO TVOŘÍ CHARAKTERISTIKU TĚTO KOMUNIKAČNÍ SFÉRY?

Jsou to komunikační cíle, sociální a komunikační role účastníků komunikace, používaný kód, vztah k normám (jazykovým), typy komunikačních situací:

- **Komunikační cíle**: Komunikace v této sféře má soukromý charakter a její **cíle** mohou být různé: informovat se vzájemně, vyměnit si názory, předat instrukce, vyjádřit postoje, ale také navázat kontakt
- **Sociální a komunikační role účastníků komunikace** se odvozují ze situací a prostředí v jakém komunikace probíhá. Role účastníků přitom mohou být vyrovnané (sourozenci, přátelé, kolegové) nebo nevyrovnané (rodiče – děti, nadřízený podřízený, lékař a pacient). Při rolích nevyrovnaných řídí komunikaci ten, kdo je výš.
- **na používaný kód** komunikace působí opozice mluvenost x psanost (o které už byla řeč), používání varie češtiny (tj. používání češtiny nespisovné, slangu, dialektů). Přitom protiklad spisovná a nespisovná čeština se vyvíjí. Velmi záleží na vzdělání komunikantů a tématu jejich hovoru. Jako příklad lze uvést kontrast užívání obecné češtiny v Praze a středních Čechách i u vzdělaných mluvčích a užívání „hovorové“ češtiny na Moravě (SGALL x SVOBODA), MOJE ZKUŠENOST. Na používaný kód má vliv vícejazyčné prostředí (dnes Slováci, Ukrajinci, Vietnamci + vliv angličtiny a používání anglicismů i zcela nefunkční motivované snobismem u dnešní mladé generace. Pro kontrast lze uvést běžné rozhovory generace starší, které zrála a žila pod vlivem germanizačním.
- **O normě** se v české lingvistice obvykle mluví v souvislosti s projevy psanými nebo mluvenými avšak oficiálními a připravenými. Co tedy lze označit za „normální“, tj. odpovídající normě, ve spontánních denních projevech? Jako možnost se nabízí akceptovat jednu normu pro komunikaci tzv. spisovnou (tj. psanou) a druhou rozrůzněnou podle komunikační situace nebo skupiny mluvčích (podle věku nebo vzdělání atd.). Ta by ovšem měla zahrnovat i konvencionalizované normy zdvořilostní (jako např. neskákat do řeči). O uvolněných a nezávazných normách v užívání jazyka se hodně diskutuje i v souvislosti s výukou češtiny pro cizince, připomínat je ale důležité i pro rodilé Čechy. Citujme někdejšího premiéra ČR před pohřbem Nelsona Mandely: „**Ty vole** teď **eště** zase zemřel Mandela takže já **vole sem** ve strachu jestli **eště** nebudu muset jet tam ... to je zase **průser**, ty vole já **nevím** dyť **eště** ale, to je dálka **jako prase**, to bych tam musel **ňákou** linkou nebo **něčim**.“ Spell checker při psaní této citace opravil *eště*, *nevím*, *něčim*, ale neopavil *vole*,

nebo prase. V Čechách se běžně používá obecná čeština, na Moravě „moravská“ čeština hovorová (když odhlédneme od nářečí). Vztah k normě a její pojetí se ale stále vyvíjí: Co bylo např. ve 30. letech min. st. považováno za „vulgární“ (míněno sprosté) a bylo zapovídáno, se dnes připouští jako součást hovorové češtiny: **Např.** slova psina, blbina, narazit si kluka, vypadnout (odněkud). **V jazyce nerozhoduje forma jazykového prostředku, ale způsob jeho užití v dané promluvové situaci.** Jazyk disponuje jazykovými prostředky a pravidly pro jejich **fungování**. Konverzace má mít plynulý průběh, rozhovory mají být kooperativní, vstřícné, zdvořilé, partneři si projevují uznání. Takto se odkazuje na zásady, které stanovuje G. Leech ve svých *Principles of Pragmatics*, kde ukazuje na **vztah gramatiky k pragmatice**, a jak je patrné **na vztah pragmatiky a stylistiky**. Leech pracuje s pojmy interpersonální a textová rétorika. **V rámci interpersonální rétoriky** se v souhrě uplatňují **kooperační princip** (*Cooperative Principle*) a **zdvořilostní princip** (*Politeness Principle*). Respektování uvedených principů jak ze strany mluvčího, tak ze strany adresáta vede **k naplnění komunikačního cíle**. A naopak: jestliže mluvčí nebo adresát tyto principy nedodržují, může dojít nejen k naprostému nedorozumění, ale dokonce ke konfliktu mezi oběma.

- **Typ komunikačních situací:** Rozlišuje se, zda jde o **dialog nebo monolog**, zda rozhovor je **symetrický nebo asymetrický**, tady především podle **soc. role** participantů.

2. Pro **STYL BĚŽNÉ KAŽDODENNÍ KOMUNIKACE** jsou určující tyto **stylotvorné faktory**:

- **funkce** komunikace: dominantní tu je referenční a fatická (kontaktní)
- druh kontaktu: **přímý nebo nepřímý**
- **interakčnost**: v této sféře převládá **dialog nad monologem**
- **přípravenost** (u monologických komunikátů) x **nepřípravenost** u dialogů
- veřejnost x neveřejnost. Zde mají zvl. postavení tzv. „small talk“

3. Tyto faktory určují **výběr výrazových prostředků** a lze ho lze popsat na všech **rovinách** jazyka:

- na rovině **fonetické**: nedbalá výslovnost, hláskové varianty (*oblíkat x oblékat, mejdlo x mýdlo, myslim x myslím, kerej x který*)
- **morfologické**: *bysme x bychom, hodnej x hodný, seš x jsi*
- **lexikální**: *strašně hodnej x velmi hodný, ty vole, děsně dobrý x velmi dobré*
- **syntaktické**: převládající parataxe (totéž v italštině), zjednodušená větná stavba, vysoká míra modality, kam patří vyjadřování různých postojů, jistotního, citového a evaluativního, odbočování, elipsa, asyndetická spojení
- **na rovině struktury textu**: dobře strukturovaný připravený text monologický x špatně strukturovaná promluva dialogická

DIALEKTOLOGIE (Černý s. 176-190)

- studium jednotlivých dialektů
- dialektologický výzkum a jeho metody – výsledkem atlas/mapa dialektů
- **italská nářečí** (Ostrá, Spitzová s. 117) – severoitalské, středoitalské, jihoitalské dialekty, jejich výčet **PODROBNĚ** podle jednotlivých italských regionů.
- italské dialekty a otázka spisovné italštiny – zde srov. „questione della lingua“, téma 3
Základní rysy výslovnosti spisovné italštiny předmětu *Fonetika a fonologie ialštiny*.
- srov. dále dialekty češtiny, angličtiny, slovenštiny atd.